

*Doctoral Research
Докторантски изследвания*

СОЦИАЛНО ПОДПОМАГАНЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ УЧИЛИЩА В БЪЛГАРИЯ – ИСТОРИЧЕСКИ ОПИТ

Светлана Николаева

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. В края на XIX век и началото на XX век голям брой ученици не завършват образоването си в професионални училища. Държавни, общински и други институции интензивно анализират фактите, свързани с отпадането на учениците от училищата. Те търсят решения на този проблем и вземат специални мерки. В статията мерките за помощ са разгледани в две направления – социално подпомагане на учениците по време на обучението им и социално подпомагане на учениците след дипломирането им.

Keywords: vocational schools, handicraft schools, agricultural schools, school dropouts, social assistance for students, boarding schools, shelters, funds

Големият брой ученици, които напускат и не завършват обучението си в гимназиите, класните училища и професионалните курсове и училища, се определя като особено тревожен проблем. В края на XIX и началото на XX век усилено се коментират факти, свързани с отпадането на ученици от училище. Анализират се причините и се търсят практически решения. Като една от основните причини се посочва бедността. В мотивите към „Законопроекта за професионалното учение“. Н. Геннадиев насочва вниманието на народните представители към този проблем. Той ги информира за големия процент на ученици, които напускат първоначалните народни училища. „През учебните години: 1899/1900 – 17,72%; 1900/1901 – 17,78%; 1901/1902 – 16,36%; 1902/1903 – 16,17%; 1903/1904 – 14,73%; 1904/1905 – 12,84%”.⁹⁾ Според него държавата и обществото са длъжни да се погрижат тези младежи да продължат образованието си, като подчертава, че професионалните училища и курсове са добра възможност за усвояване на професия, практикуването на която би им донесла икономическа стабилност. Според сведенията на директора на Софийската мъжка гимназия от постъпилите 420 ученици в III клас на учебната 1897/98 г. са успели да завършат средно образование през 1900/01 г. само 143 ученици, а останалите 277 са напуснали гимназията. По това време средният брой на учениците в гимназиите годишно е 7000, а в градските класни

училища – 16 000⁴⁴⁾ (Златарев, 1903). Тревога предизвикват и статистическите данни тридесет години по-късно. През учебната 1928/29 г. подлежащите на задължително обучение в прогимназията са 193 132 деца. От тях постъпват в прогимназията 123 986 – около 64%. По време на учебната година напускат 1198 ученици. Равносметката е, че във вн от прогимназията през тази учебна година остават 85 336 деца. През същата учебна година в III прогимназиален клас са обучавани 32 470, от които в IV клас постъпват 8792 и в средните специални училища – около 4000, а друга, малка част – в практическите професионални училища. Близо 17 000 деца, които завършват III прогимназиален клас, не продължават своето образование и се насочват към трудова дейност. Като прибавим към тях и тези, които нямат и прогимназиално образование, се оформя, само за една година, категория от работници без професионална и с незадоволителна общообразователна подготовка. Независимо от усилията, които се полагат, за да се увеличи обхватът на подлежащите на допълнително професионално образование след 1926 г., много младежи и девойки не посещават предвидените училища. Констатира се и висок процент на ученици, които напускат допълнителните професионални училища и не завършват своето обучение. Като причини се изтъкват: липсата на мотивация, лошото материално състояние на учениците, работодателите не проявяват разбиране и съпричастност, напускане на работа, неефективна система за контрол и санкциониране и др.

В периода 1897 – 1935 г. само Софийската търговско-индустриална камара организира 454 курса, от „записалите се 18 707 курсисти само 13 566 завършват започнатия курс“⁴⁵⁾. Над пет хиляди човека са пропуснали възможността да повишат професионалната си подготовка или да усвоят нова професия. Трябва да се има предвид, че в по-голямата си част курсовете, които се организират от търговско-индустриалните камари, са безплатни. Големият брой на напусналите се дължи на това, че младежите са уморени от дневната работа и вечерното обучение е непосилно за тях. Курсистите и техните работодатели нямат финансови ангажменти, не са предвидени и санкции за тези, които не завършват успешно съответния курс. Предлага се курсовете да се провеждат през деня, а работодателите да осигурят свободно време на чираците, калфите и работниците, без да намаляват заплатите им. Компенсацията за проявената съпричастност се изразява в по-добре подготвени работници, които се справят по-бързо и качествено с поставените им задачи.

Какво става с учениците, които напускат училище? Какво може да се направи, така че тежкото материално положение да не е пречка за бъдещо усвояване на професия? Каква е ролята на държавата и обществото? Какви практически действия се предприемат в тази посока? Търси се отговор на тези въпроси и се предприемат конкретни действия. Изследователският интерес ме насочи към откриването на практическите решения във връзка със соци-

алното подпомагане на учениците от професионалните училища в края на XIX и първите десетилетия на XX век. Проблемът с отпадането на ученици е актуален и днес. Възможно е миналият опит да ни даде идеи, които да осъществим днес.

Мерките за подпомагане могат да се разгледат в две посоки – по време на обучението и подпомагане на учениците след завършване на обучението им.

В средните и практическите професионални училища се плаща ежегодна такса, от която са освободени бедните ученици. Всеки случай се разглежда на педагогически съвет и се взема решение, което се одобрява от съответното министерство, ако училището е държавно, или от търговско-индустриалната камара, ако училището се издържа от нея. Така например от записаните ученици в началото на учебната 1930/1931 г. в Средното механотехническо училище „Княз Симеон Търновски“ в Русе са „платили училищни такси – 166 ученици, а са освободени от училищни такси – 49 ученици“⁽⁴⁾. Училището се издържа от Търговско-индустриалната камара в Русе. Бизнесът, в лицето на търговско-индустриалните камари, отпуска временни помощи за крайно нуждаещи се ученици, които се обучават в професионалните училища. Бюрото на Бургаската търговско-индустриална камара на свое заседание на 16.02.1915 г. решава да отпусне помощи на: „Иван Ковачев от гр. Анхиало – ученик в техническото училище в гр. Габрово (100 лв.); Стефан Златев от гр. Стара Загора – ученик в държавната шивашка работилница в гр. София (120 лв.); Ирина Стойчева от Бургас – ученичка във вечерния търговски курс, открит от Бургаската камара (130 лв.); Мария Стефанова – ученичка от същия курс (50 лв.)“⁽²⁾. Осигуряването на средства за помощи е утвърдена практика и в останалите търговско-индустриални камари.

При обсъждането на проблемите на земеделската политика винаги се поставя и въпросът за земеделското образование като едно от средствата за повишаване на земеделското производство, от което зависи благосъстоянието на по-голяма част от гражданите на страната. Водените дискусии относно приема и реализацията на завършилите средните и нисшите земеделски училища насочват вниманието към търсенето на по-ефективни организационни решения за масово разпространяване на земеделските знания и умения. Съвсем логичен е стремежът за съобразяване с аграрната структура на тогавашното българско земеделие и произтичащите проблеми от нея. Съществуващите земеделски стопанства в България в края на XIX и началото на XX век са разделени в пет групи.

Първа. Дребни земеделски стопанства, стопанисващи до 20 декара земеделска земя, са 80 000 с 3,33% от общата площ на земята.

Втора. Масовият тип земеделски стопанства – от 20 до 100 декара, са 320 000 и стопанисват 51,74% от общия размер на земята.

Трета. Следват стопанствата от 100 до 300 декара. Те наброяват 90 000 и стопанисват 36,93% от земята.

Четвърта. Големи – със земя от 300 до 1000 декара, са 4500 и стопанисват 5,64% от общия размер на земеделската земя.

Пета. Едрите земеделски стопанства, притежаващи повече от 1000 декара земя, са 450 и стопанисват едва 2,36% от общия ѝ размер.

Притежателите на земеделски стопанства от първата и втората група са икономически неустойчиви. Към тях можем да добавим и наемателите на земеделски земи (даването на земя под аренда е често срещана практика по това време). Много от стопаните употребяват максимални усилия да се запазят от разоряване, тъй като при закупуването на земята от преселващите се турци след Освобождението са ползвали заеми. Земеделците от тези групи ползват труда на цялото семейство, включително и на децата си, и много рядко платен наемен труд. Те не могат да си позволят да се лишат от необходимите им работни ръце за цели две години, за да изпратят синовете си да учат в нисши или средни земеделски училища след завършването на основното училище. Земеделците с по-големи доходи предпочитат децата им да получат гимназиално образование, за да могат да заемат държавна служба, която би им осигурила по-спокоен живот, по-добро заплащане и привилегии. Притежателите от първа и втора група обработват около 57% от земеделската земя.

С откриването на зимните земеделски училища у нас се цели да се даде възможност на младото поколение земеделци от тези две групи да усвоят необходимите теоретически и практически познания по земеделие и клоновете му. Налага се мнението, че този вид училища отговарят най-добре на тогавашното развитие и на преобладаващия вид земеделски стопанства. Земеделското население предпочита тия училища, едно, защото не губи работни ръце от стопанството, тъй като занятията в тях са изключително през свободното за земеделците време – зимата; и друго, защото обучението в тях не е съпроводено с много парични средства, с каквито дребният стопанин не всякога разполага. Курсът на обучение в зимните земеделски училища до 1925 г. е една година с четири учебни месеца, а след това е увеличен на две години също с по четири учебни месеца. Учебните занятия започват октомври – ноември и завършват рано през пролетта. Теоретичните занятия се провеждат преди обяд, а практическите – след обяд.

Обучението в зимните земеделски училища е безплатно, към по-голяма част от тях има открити пансиони. Те също са безплатни. Едно от съществени предимства на тези училища е, че чрез тях може да се насочи дейността на земеделските катедри и агрономите в самите стопанства на обучаваните или на завършилите земеделски стопани. След приключване на учебните занятия през ваканционното време агрономът посещава стопанствата на своите ученици, дава упътвания, посочва грешки, регистрира пропуски в подготов-

ката им, демонстрира на място извършването на определени агротехнически дейности. Така организираната консултантска помощ е по-ефективна, по-мотивираща и безплатна за стопаните.

Облекчаването на бита на учениците е дейност, на която се обръща голямо внимание. Към практическите и средните земеделски училища има добре уредени за времето си пансиони и трапезарии. За учениците и ученичките, които са в затруднено материално състояние, са предвидени облекчения. Ръководствата на допълнителните земеделски училища трудно се справят с обхващането на всички младежи и девойки, които подлежат на задължително допълнително образование. За да се облекчи посещението на училищата, там, където има възможност, се откриват общежития за младежите и девойките. В отчета за 1942 г. на плевенската областна служба по земеделие се казва: „Към болшинството от тях (б.а. – става въпрос за допълнителните зем. училища), които са 46, има устроени общежития, без които училището би рискувало да остане без питомци. Тези общежития се налагат особено много в днешно време, когато децата на по-състоятелните родители отиват да продължат образованието си в по-висши училища, а в седалищния пункт на училището остават много малко младежи, които без прибраните на общежитие от околните помалки села подлежащи на земеделско образование младежи не могат да дадат необходимия брой ученици за формиране на паралелката“⁽¹⁾.

Условията, при които живеят една голяма част от учениците от допълнителните занаятчийски училища, също са лоши. Поради тази причина се изтъква необходимостта от откриването на пансиони. През 1929 г. Петър Николов, който е началник на отдела за търговско и промишлено образование при Министерството на търговията, промишлеността и труда, е командирован да проучи как е организирано професионалното образование в Австрия, Швейцария и други страни. Николов се запознава и с организирането на бита на учениците от допълнителните занаятчийски училища. Той изтъква, че социалното подпомагане е част от грижите за обучаваните чираци и калфи в допълнителните занаятчийски училища в посетените страни. Така например към швейцарския занаятчийски съюз има комисия, която се занимава с проблемите на чираците. Основен проблем е осигуряването на подслон и храна. За целта се създават чирашки домове. Ръководствата им са в тясна връзка със занаятчийските училища. Вследствие на тежките следвоенни икономически последици броят на тези домове нараства. Материална и финансова помощ им се оказва от държавата, общините, занаятчийските съюзи и благотворителните организации.

Чирашките приюти във Виена се ръководят от Централното дружество за чирашка грижа. Полагат се грижи и за физическото здраве на чираците. За младежите и девойките, които прекарват голяма част от деня често в нехигиенични работилници, без чист въздух и движения, се устройват спортни

игри и състезания, в почивните дни се организират екскурзии с намаление при пътуване с железопътен транспорт. Обучението по физическо възпитание е въведено в допълнителните занаятчийски училища.

В годишния отчет на Допълнителното занаятчийско училище в София за учебната 1933/34 г. директорът А. Дорич пише: „Това, което би могло да се желае, е да може да се уредят пансионни за нашите ученици. Тези пансионни ще изтръгнат учениците от лошите условия, в които са поставени да живеят и се хранят, и ще донесат като резултат едно голямо подобрене на тяхното здравословно състояние“⁶⁾. В рапорта на училищния лекар на същото училище се отбелязва, че лошото хранене на болшинството от учениците се отразява зле на здравословното им състояние. Прави се предложение за откриване на училищна трапезария, в която срещу минимална такса, а на бедните и безплатно, да се осигурява доброкачествена храна. Църковното настоятелство на църквата „Св. Седмочисленици“ през пролетта на 1936 г. осигурява безплатен обяд в трапезарията си на 10 бедни чираци от училището. През учебната 1936/37 г. се открива училищна трапезария. През 1942 г. и в Кюстендилското допълнително занаятчийско училище е решен проблемът с безплатната трапезария за учениците занаятчи. Голяма част от професионалните училища осигуряват тази възможност за своите ученици. При издръжката на трапезарии се разчита и на финансови и материални помощи, предоставени от благотворителни организации, институции, частни лица и организации.

В допълнителните занаятчийски училища са учредяват фондове – „Фонд вечерни закуски“ и „Фонд за подпомагане на бедни ученици“. Така например през 1927 г. директорът на Софийското занаятчийско училище успява да получи подкрепа от интернационалната фондация за закрила на децата и осигурява раздаването на вечерни закуски на обучаваните ученици. Инициативата е вследствие на проучване в училището, в резултат на което се установява, че 2/3 от чираците идват в училището гладни и изморени от дневната работа и трябва да издържат още 3 – 4 часа обучение. На бедните ученици, останали без работа, се раздават безплатни закуски, а останалите заплащат 1/3 от стойността на закуската. Тя се състояла обикновено от чаша чай, хляб и малко сирене. Понякога чайт е заместван с мляко. Раздаването на закуските става преди започване на занятията. Ползата от тази дейност е, че „от една страна, децата се подкрепят със здрава храна, от друга – се привързват към училището и идват навреме, за да си получат закуската, а с това привикват към точност и хигиена“, констатира Батоев (Батоев, 1932: 137). „През 1930 г. са били раздадени само в Софийското училище 22 440 закуски, а в провинциалните (Кюстендил, Враца, Самоков и Дупница) общо 22 198 закуски“ (Батоев, 1932: 137).

Инициативата на Софийската камара се подема и от останалите камари в страната. Те отпускат средства от бюджетите си, които постъпват в образу-

ваните от училищата „Фонд вечерни закуски“. Финансови средства се предоставят и от банки, общински съвети и частни лица. В годишния рапорт на директора на допълнителното занаятчийско училище в Дупница за учебната 1939/40 г. е отбелязано, че повече от десет години в училището е образуван „Фонд вечерни закуски“, средствата се осигуряват от камарата, училищни подаръци и други начини, които училищният съвет е утвърдил. Раздаването на закуските преди започване на занятия „допринася за редовното посещение на учениците“. За учебната година „са раздадени 7920 закуски, които струват на училищния фонд 12 636 лева“, е отбелязано в рапорта³⁾.

Училищните ръководства на допълнителните занаятчийски училища се ангажират да оказват съдействие на безработни ученици да си намерят подходяща работа.

В професионалните училища се учредява и фонд „Екскурзии“. В края на учебната година всяко професионално училище организира екскурзии в страната. Приходните източници на фонда са: част от училищните такси; субсидии и помощи от обществени учреждения, дружества и частни лица; лихви на фонда и случайни приходи. Фондът се управлява от училищния съвет. Средствата се използват за покриване на разходите за участие в екскурзиите на бедни ученици, признати за такива, и на ученици с тежко материално положение, по преценка на учителския съвет.

В по-добре развитите професионални училища се утвърждава организирането на летни ученически колонии като важна мярка за укрепване здравето на учениците. Те са безплатни и с предимство се приемат ученици, които имат здравословни проблеми и не могат да си позволят друга почивка. През лятото на 1931 г. 25 ученици от Занаятчийското училище в София почиват в с. Искрец, а през 1934 г. училището организира за 30 свои възпитаници лятна почивка в гр. Пирдоп. В доклада на училищния лекар се отбелязва, че след лятната почивка в с. Церово през 1933 г. „всички ученици са увеличили теглото си средно с 4,200 кг“⁶⁾. През 1937 г. лятната колония е устроена в с. Панчарево. Лятната почивка се финансира от фонд „Бедни ученици“.

Във всяко професионално училище в края на учебната година се организира изложба от изработени от учениците предмети в часовете за практическо обучение. Изложбите се посещават от родители, граждани. Предметите в края на изложбата се продават и част от средствата постъпват във фонд „Бедни ученици“ и фонд „Екскурзии“. Следва да се отбележи и приносът на учениците за набавяне на средства за фонд „Бедни ученици“. Това става чрез различни инициативи – томболи, училищни представления и др.

Години наред Софийската банка отпуска по две стипендии за ученици с висок успех и тежко материално положение, които се обучават в професионални училища. Не са изключение и стипендиите, които се предоставят от частни лица.

След Първата световна война се наблюдава засилено създаване на различни дружества и активизиране на дейността на създадените. Те поемат част от социалните проблеми на обществото. Женските дружества в страната се проявяват със силна социална ангажираност към проблемите на нуждаещите се. Голяма част от женските дружества издържат девически стопански училища. Женското дружество „Добродетел“ в гр. Русе от 1895 до 1945 година поддържа Девическо професионално училище. Наред с това през 1928 г. отваря безплатна ученическа трапезария, в която дневно се хранят от 70 до 110 ученици от различните училища в града. Женското дружество „Самосъзнание“ от гр. Бургас създава „Бюро женски труд“, за да намира и предлага работа на безработни момичета и жени. За момичета, които нямат професия, дружеството организира безплатни курсове по шев, шапкарство, цветарство и др. Женското дружество „Развитие“ в гр. Ямбол отпуска помощи за бедни ученици, плаща таксата им в ученическите трапезарии и отдиха им в т. нар. ученически колонии. Примерите в тази посока са много.

Подпомагането на завършилите ученици също се определя като изключително необходимо. Своевременната социална подкрепа дава възможност за по-бързо навлизане в занаята или земеделската дейност и възможност за повишаване на благосъстоянието на работещите. В тази насока ролята на държавата е особено важна. В „Закона за устройството на учебната занаятчийница в село Княжево“ (1883) се предвижда на ония ученици, които са получили титлата „майстор“, да се дадат най-необходимите занаятчийски инструменти като награда за успешното завършване на курса на обучение. Тази възможност мотивира учениците към по-добри учебни резултати, от една страна, а от друга – се подпомагат да започнат самостоятелна дейност.

В Закона за земеделското образование (1925) са предвидени облаги за завършилите земеделски училища, при условие че работят в частно селско стопанство по специалността си непрекъснато в продължение на десет години. Те получават 50% отстъпка от цената при закупуване на разплоден добитък, сортови семена, овощен и лозов посадъчен материал. Посочени са и облекчения, които са свързани с безплатната агрономическа и ветеринарна помощ, улеснение при комасиране на земите си и др. Останалите 50% се поемат от държавата. Целта е отново да се мотивират завършилите земеделски училища да се занимават със земеделска дейност и да създават свои земеделски стопанства.

Ограничената възможност за дългосрочно и леснодостъпно кредитиране се определя като сериозна пречка пред възпитаниците на земеделските училища да приложат усвоените в училище знания в собствените си стопанства или в тези на своите родители. За преодоляването ѝ през 1942 г. Министерството на земеделието и държавните имоти създава и приема специална наредба за подпомагане на завършилите земеделски училища при обзавеждането и по-

добряването на земеделските им стопанства и домакинства. По силата на тази наредба Българската земеделска и кооперативна банка отпуска на завършили-те земеделски училища дългосрочни заеми, лихвите на които се заплащат от Министерството със средства, предвиждани ежегодно в бюджета му. Според информация, поместена в сп. „Земеделско образование“, през 1942 г. „са отпуснати 80 заема на обща сума 1 758 900 лева“¹⁰.

При прегледа на училищната документация на различни професионални училища за период от 10 години (1925 – 1935 г.) се установи, че в средните и практическите професионални училища учениците, които напускат поради бедност, са единични случаи. От протоколите на педагогическите съвети става ясно, че са разглеждани проблеми и са вземани решения във връзка с подпомагането на крайно бедни ученици. Това е доказателство за ангажираността на училищните власти към проблема. Взетите решения са предотвратили отпадането на учениците. Известно подобрене има и в допълнителните професионални училища. Трябва да се има предвид, че поради задължителния им характер в тях постъпват голям брой ученици с тежко материално състояние.

Анализът навежда на извода, че са вложени сериозни усилия и са използвани наличните ресурси за подпомагане на учениците от професионалните училища. Целта не е свързана само с облекчаване на бита, но и подпомагане на самостоятелната професионална дейност. Държавата, заедно с общините и земеделските служби, откриват и издържат зимни професионални училища. В тях се обучават преди всичко земеделски стопани, които поради финансови причини не могат да постъпят в средни и практически професионални училища. Държавната политика по това време, която е насочена със създаването на средна класа, се стреми да създаде условия за начален тласък по пътя на професионалното развитие и на възпитаниците на професионалните училища.

БЕЛЕЖКИ

1. Централен исторически архив, фонд 194К, оп. 1, а.е. 2771, 662, 2774, 616, 2788, 630, 617.
2. Държавен архив – Бургас, фонд 5К, оп. 2, а.е. 230, 231.
3. Държавен архив – Кюстендил, фонд 167К, оп. 1, а.е. 11, 7, 4.
4. Държавен архив – Русе, ф. 504К, оп. 1, а.е. 16, л. 2.
5. Държавен архив – София, фонд 29К, оп. 1, а.е. 16, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 144.
6. Държавен архив – София, фонд 510К, оп. 1, а.е. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16.
7. Закон за устройство на учебната занаятчийница в с. Княжево. ДВ. 1883, бр. 74.
8. Закон за земеделското образование. ДВ. 1925, бр. 101.

9. Стенографски дневници на XIII ОНС, IV РС.
10. Безлихвени заеми за възпитаниците на земеделските училища (1942) – Земеделско образование. № 3 – 4.

ЛИТЕРАТУРА

- Батоев, Т. (1932). *Нашите занаяти. Изследване на някои жизненоспособни занаяти и мерките за тяхното подпомагане*. София.
- Златаров, Ив. (1903). *Нуждата от професионално образование у нас*. София.
- Николов, П. (1930). *Търговското и промишленото образование в Австрия и Германия*. София.

REFERENCES

- Batoev, T. (1932). *Nashite zanayati. Izsledvane na nyakoi zhiznenosposobni zanayati i merkite za tyahното podpomagane*. Sofiya.
- Zlatarov, Iv. (1903). *Nuzhdata ot profesionalno obrazovanie u nas*. Sofiya.
- Nikolov, P. (1930). *Targovskoto i promishlenoto obrazovanie v Avstriya i Germaniya*. Sofiya.

SOCIAL ASSISTANCE TO THE STUDENTS FROM THE VOCATIONAL SCHOOLS IN BULGARIA – HISTORICAL EXPERIENCE

Abstract. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century the institutions intensely commented facts related to the dropping of students out of school. They tried to find a solution for this problem and take special measures. The measures for assistance were considered in two directions – social assistance of the students during their study and social assistance of the students after their graduation.

Dr. Svetlana Nikolaeva
South-West University “Neofit Rilski”
Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: snicolaeva@abv.bg